

KULTURA I NESVRSTANOST

Knjiga *Kulturološki aspekti politike nesvrstano-
nosti* (Centar za marksizam univerziteta u Beo-
gradu, 1986) je zbornik radova sa naučnog sku-
pa istog naziva, održanog u Beogradu. Zbornik
je podijeljen na nekoliko tematskih oblasti:
Nesvrstanost i kultura u savremenim svetskim
procesima; Regionalna obeležja kulturnog raz-
voja; Komunikacije, jezik i umetničko stva-
ralaštvo.

Karakteristika, manje-više, svakog zbornika je
neujednačen naučni nivo različitih priloga i
njihova teorijska i metodološka raznolikost.
Sastavljači napominju da „rezultati do kojih
su autori došli predstavljaju njihove sopstve-
ne naučne i stručne poglede kao i pristup prob-
lemu”.

Uvodni prilog „Nesvrstanost i kulturni razvoj”
imao je naš poznati stručnjak za pokret nes-
vrstanih Ranko Petković. On daje okvir za
proučavanje odnosa nesvrstanog pokreta i kul-
ture. Doktrinu nesvrstanih čini skup univer-
zalnih vrijednosti. One nisu rezultat ni izraz
poništanja samosvojnih vrijednosti različitih
etničkih i nacionalnih karakteristika. Doktrina
treba da podstiče očuvanje i unapređivanje tih
vrijednosti. Konačno, ona je „pledoaje za me-
njanje stanja u međunarodnim političkim i eko-
nomskim odnosima”. Te vrijednosti, autor su-
protstavlja svim ideologijama i religioznim sis-
temima, koje pojednostavljeno svodi na mili-
tantnost i isključivost prema drugim kulturnim
modelima. Petković smatra da je ključ kultur-
nog razvoja ekonomski razvoj. Kulturni prev-
rat je moguć, samo ako se postigne ekono-
mska nezavisnost. Tim stavom ostaje u okviru
tradicionalnog marksističkog stava o odnosu os-
nove i nadgradnje. Tu tezu problematizuju mno-
gi autori u ovom zborniku, pokazujući da se
kulturni identitet ne može smatrati nadgrad-
njom, već da sistem vrijednosti itekako op-
redjeljuje i pravce ekonomskog razvoja.

Nada Švob Đokić u prilogu „Kulturni i tehno-
loški razvoj nesvrstanih zemalja” postavlja os-

novu za istraživanje kulturoloških aspekata nesvrstavanja. Polazna teza, sa kojom se lako složiti je da ne postoji kultura nesvrstavanja i da je malo vjerovatno da će se tako nešto utemeljiti kao neka nova kultura. Treba se samo podsjetiti na raznovrsnost političkih sistema i nacionalnih kultura obuhvaćenih pokretom. Moguća su bliža određenja kao arapska kultura, afrička kultura, latino-američka kultura. Ono što povezuje te različite kulture je (1) iskustvo kolonijalizma, (2) isključenost iz svjetske kulture, (3) otvorenost prema budućnosti, (4) negacija evropocentrizma. Problemi nastaju kad se od tog negativnog određenja prelazi na formulisanje strategijskih ciljeva razvoja, odnosa kulturne tradicije i tehnologije itd. Kulture zemalja u razvoju su u previranju, pa je njihova karakteristika kulturni pluralizam. Pitanje je da li je on nametnut ili svjesno prihvaćen, da li je to posljedica „otvorenosti prema budućnosti”, nepreciznih vrijednosnih odrednica, prodora drugačije slike svijeta, ili nečeg sličnog. Promjene koje se dešavaju u zemljama u razvoju su pod snažnim uticajem zapadnoevropske civilizacije. Tehnološki razvoj neposredno proizvodi promjene na razini primjene i korišćenja tehničkih sredstava i racionalnosti proizvodnje. Ciljnoracionalno ponašanje u proizvodnji indukuje promjene i u ostalim podsistemima, bez obzira na njihovu relativnu samostalnost. Tehnologija nosi u sebi racionalni sistem, koji potiskuje tradicionalne obrasce ponašanja. Ti obrasci se zasnivaju na mitu, magiji i religiji. Vanevropske kulture reaguju, po Nadi Švob Đokić, ili potpunom pasivnošću prema nametnutim kulturnim promjenama, ili pružaju žilav otpor. U doba naleta kolonijalizma tradicionalne tehnologije su bile uglavnom uništene. Njihov samosvojni razvoj je zaustavljen. Postale su isključivo potrošači evropske tehnologije i ovisnici o uvozu. U tom slučaju tradicionalna kultura postaje jedino utočište. Antikolonijalni otpor po pravilu počinje reafirmacijom vlastitih kulturnih vrijednosti. To jeste vrlo produktivno, dok je na djelu otpor prema kolonizatorima, i dok zemlja nije oslobođena. U fazi političke samostalnosti i stvaranja sopstvenih strategijskih opredjeljenja insistiranje na tradiciji može biti kontra-produktivno. Zahtjevi savremenog društva i njegovog razvoja ne nalaze odgovore u tradicionalnom sistemu vrijednosti. Dušan Pajin kaže da kulturna tradicija učestvuje više pasivno nego aktivno u dinamici razvoja. Tradicija je konzervativna u pozitivnom smislu, ukoliko se javlja kao činilac očuvanja kulturnog identiteta, a u negativnom smislu, ako je činilac kulturnog zatvaranja i stagnacije. Kultura okrenuta tradicionalnim vrijednostima dolazi u sukob sa ustanovama društvene moći, koje su po pravilu nosioci savremenih razvoj-

nih tendencija. Nada Švob Đokić posebno naglašava zabludu koja je važila sve do skoro, mišljenje da se može ekonomski napredovati bez uticaja na sferu kulture. Razvoj se usko povezivao sa ekonomijom tj. tehnologijom. Današnji problemi zemalja u razvoju pokazuju da moderna tehnologija zahtijeva i modernu kulturu, koja se zasniva na racionalnom sistemu vrijednosti. To ne znači da su te zemlje potpuno pasivne u protoku informacija, tehnologije i kulturnih obrazaca. Narasla je svijest o potrebi selektivnijeg prihvatanja tehnologije i kulturnih obrazaca.

Danas se pitanja drugačije postavljaju. Time dolazimo do problema kulturnog identiteta i razvoja. Osnovno pitanje je formiranje sopstvenog kulturnog identiteta na osnovu autohtonih kulturnih vrijednosti i afirmacije sopstvenog kulturnog razvoja. Ovdje je potrebno navesti mišljenje Matka Meštrovića da je ekonomska kriza 1973/74. godine dovela u pitanje sva ona optimistička shvatanja o samostalnom razvoju. Posebno se u tome isticao poznati teoretičar Samer Amin. Po njemu: „Stvarni nacionalni i narodni razvoj može biti samo onaj koji se zasniva na savezu radnika i seljaka i odvajanju od svjetskog sistema. Matko Meštrović izražava pesimizam kada je reč o mogućnosti autentičnog razvoja zemalja u razvoju: „On (svjetski sistem reprodukcije) je konstituirao generaliziranu univerzalnu industrijalizaciju uvlačeći u svoj vrtlog posljednje ostatke nerobnog ili tradicionalnog oblika života, da bi se s tog klimaksa sada obrušio svom silinom svog brutalnog imperativa.“ Potrebno je više uvažavati međuzavisnost unutar svjetskog sistema. Još jedna opomena autora je indikativna: „Premda je više nego ikad jasno da ni jedan od aspekata ekološko-ekonomske krize ni jedna zemlja ne može rješavati za sebe, upravo je danas i međunarodna suradnja dosegla vrhunac krize.“

Problemom kulturnog identiteta bavi se Radoslav Đokić. Na tragu poznatih teorija o razlikovanju kulture i civilizacije R. Đokić naglašava da društvene zajednice imaju kulturni identitet, bez obzira na nivo razvijenosti ostalih pod sistema. Društva su imala i imaju različit i nejednak istorijski razvoj, a grupišu se na osnovu nekih sličnosti. Na te procese utiču društvene migracije sa kojima je povezana kulturna asimilacija. Na primjeru Arapa se pokazuje da je osnovna osobina kulturnog identiteta opštost koju autor određuje kao „sposobnost jedne kulturne zajednice u kojoj se grupišu slojevi veoma bliskih ili istovetnih kulturnih elemenata. Ti elementi se mogu prepoznati ili u brojnim i najdubljim slojevima kulturne tradicije, ili u obrascima kulture svakodnevlja ili u nastojanjima kulturne zajednice da iznađe i utvrdi načela svoje buduće organi-

zacije." Kulturni identitet nije homogen nego se unutar njega stvaraju podsistemi različitih društvenih grupa. Na djelu je proces akulturacije, pod kojim se podrazumjevaju promjene unutar kulturnog sistema jedne grupe, usljed djelovanja druge grupe. Akulturacija je uzajamni proces, mađa se u istoriji obično događa da snažnija kultura utiče na okolne kulture. Taj proces se odvija na štetu nerazvijenih zemalja. Moramo, ipak, naglasiti i povratni uticaj u posljednje vreme sve više vidljiv (uticaj afričke kulture na evropsko slikarstvo, latinoamerička književnost, rege muzika itd.). U takvim uslovima kulturni procesi teku u dva pravca: (1) kultura metropola se širi među domorcima, (2) kultura lokalnog stanovništva se mijenja pod uticajem novih okolnosti. Lokalna kultura ili prihvata tuđe obrasce, ili traži nove puteve za očuvanje svog identiteta. Drugi važan kulturni proces je proces prožimanja kultura. Ukoliko su kulture podjednako razvijene i sposobne da stvaraju kulturne vrijednosti prožimanje neće ići na štetu ni jedne od tih kultura. Tako idealno zamišljene situacije su istorijski rijetke, pa se obično dešava da količina i kvalitet informacija preteže u korist jedne od kultura. To, na drugoj strani, dovodi do zatvaranja i izoliranja kulturnih zajednica. Ta izoliranost je posljedica (1) ustaljenosti i okostalosti kulturnih normi koje koče i omeđuju stvaralaštvo, i (2) prodornosti zapadnoevropske kulture. Sve je jasnije da bez kulturnog identiteta nema, samo kulturnog razvoja, nego ni razvoja u ostalim podsistemima društva. R. Đokić smatra da je istinski humana civilizacija moguća ako oformljeni kulturni identitet podstakne razvoj zajednice. Pokazalo se da i ekonomski život i identitet naroda crpu svoju snagu iz autentičnosti i razvijenosti kulturnog života i kulturnog identiteta.

Vladimir Štambuk pokušava da preciznije odredi odnos tehnologije i kulturnog razvoja. Tehnologiju određuje kao „kanal kulturološkog i civilizacijskog oblikovanja i uništavanja/namiranja strateško-istorijskih obrazaca vrednovanja načina života zemalja u razvoju." Tehnologija je izraz čitavog niza prethodnih uslova, jer u sebi nosi „ontološko (gnoseološko) epistemološke značajke građanskog društva. „Takva tehnologija teži svjetskoj dominaciji. Ta nastojanja temelje se, po Štambuku, na kulturnoj agresivnosti, a dokazuju proizvodno-tehnološkim dostignućima. Problem je kako očuvati kulturne obrasce u vanevropskim zemljama. Zemlje u razvoju su sve više sumnjičave prema modelu koji im se nudi, a sve više ističu autentičnost. Ključno pitanje je koliko je nužno prihvatiti proizvodno-tehnološki model građanskog društva i da li on može biti prilagođen autohtonim kulturnim vrijednostima. U kritici pojednostavljene slike građanskog svijeta, Štambuk smat-

ra da njegova univerzalnost nema pravog opravdanja. On nije isključivo rezultat samosvojs-tvenosti, već dobrim dijelom posljedica destruktivnosti prema drugim kulturama. Destrukcija je osnova uspješnosti tog modela. Ovoj radikalnoj i pojednostavljenoj tezi moguće je postaviti niz pitanja. Da li jedan kulturni model možemo objašnjavati destrukcijom prema vani? Šta je sa njenim stvaralačkim potencijalima? Već smo naveli mišljenje R. Đokića o kulturnom prožimanju kao jednoj od osnovnih karakteristika svake kulture, i o istorijskim modusima tog prožimanja. Niko ne spori destruktivnost, ali je treba razlikovati od prodornosti jednog modela. Štambuk ne dovodi u pitanje progresivnost građanske civilizacije u odnosu na njenu prošlost, ali postavlja pitanje da li je ona progresivna u odnosu na konkurentne sisteme. Pitanje je šta autor podrazumjeva pod progresivnošću i koji su to konkurentni sistemi danas? Moramo se složiti da prihvatljivi obrazac ne može biti destruktivnost kao oblik preuzimanja socijalne energije. Štambuk vidi izlaz u oslobađanju kreativnih potencijala endogene kulture i to treba kombinovati sa progresivnim u proizvodno-tehnološkom značenju. Prihvaćeno treba prevesti, prekodirati u zahtjeve endogenog. Izlaz je u stvaranju nove istorije, koja se ne može objašnjavati dosadašnjom filozofijom istorije. U tom diskontinuitetu svaka zemlja treba da nađe svoj put. Time Štambuk ispisuje jedan vid tehnološke utopije.

Drugi dio zbornika nosi naziv „Regionalna obeležja kulturnog razvoja” u kojem se autori bave posebnim problemima kulture zemalja u razvoju. Prilozi se mogu razvrstati po području koje obrađuju. Najviše radova posvećeno je afričkoj kulturi (izdvajaju se radovi Jokice Hadži-Vasilev i Vladimira Prvulovića), zatim latinoameričkoj kulturi i jedan prilog o arapskoj kulturi.

Prilog Jokice Hadži-Vasileve je „Tradicija i savremenost”. Karakteristični podnaslov „Bitka za sopstveni identitet-primer Afrike” otkriva pravac njenog razmišljanja. Afrika traži svoju autentičnost, ali se taj identitet shvata na različite načine, što ne iznenađuje. Formiraju se dvije grupe ideologa (1) oni koji naglašavaju tradicionalne vrijednosti (etnonacionalisti) i (2) oni koji ne odbacuju posebnost Afrike, ali smatraju da ona ne može postojati nezavisno od ostalog svijeta. Autorica naglašava potrebu stvaranja nacionalnog i kulturnog identiteta, koji će biti filter raznih uticaja. Stvaranje afričkog kulturnog identiteta je u toku, bez obzira na različite ideologije i tradicije koje se u njemu prepliću.

Posebno je ideja socijalizma privlačna ali i problematična. Šezdesetih godina smatralo se da je

tradicionalno selo baza socijalizma, pa čak da je socijalizam „pirodno“ stanje u Africi, jer je postojao prije kolonizacije. Drugi smatraju da socijalizam nema svog utemeljenja u Africi. Autorica s pravom postavlja pitanje „kakva je uloga stranih teorija u stvaranju nacionalnog identiteta i izgradnji autentičnih ideologija? kakva je uloga u ovome Marksove teorije?“ U prvu grupu spadaju teoretičari koji smatraju da Marksova teorija ne odgovara zahtjevima nerazvijenih društava, jer može da donese samo evropocentričnu kulturu. Zamjeraju joj ateizam, teoriju o klasama, diktaturu proletarijata, nesavremenost itd. Po njima potrebna je „afrikanizacija marksizma“ (Sengor), koja se ogleda u teoriji negritide. U drugu grupu spadaju oni koji govore o mogućoj primjeni marksizma (Samir Amin smatra da je marksizam stvaran i živ, a njegova veza sa pokretom nacionalnog oslobođenja najizrazitija društvena pojava u Aziji i Africi u posljednjih sto godina). Teorija marksizma se u nekim državama i praktično primjenjuje. Vladimir Prvulović takođe naglašava prisutnost socijalističkih ideja u frankofonskim zemljama. Presudan uzrok vidi u njihovom antikapitalističkom stavu. Ono po čemu se socijalizam u Africi odlikuje jest davanje primata duhovnom životu, tradiciji, religiji, i zajedništvu. Za luzofonske zemlje je, naprotiv, karakteristična, po Daši Drnčić, uloga intelektualaca koji razvijaju marksističku filozofiju i oštro napadaju teoriju negritide. Sve to ukazuje da Afrika nije homogena kulturna sredina, a posebno su te razlike naglašene različitim spoljnim uticajima. Kako se oblikovala duhovna atmosfera dobrim dijelom zavisi od toga koja evropska zemlja je bila prisutna u određenom regionu i vršila kulturni uticaj. U skladu s tim su prihvatane i odbačivane određene ideje. U tom protoku ideja posebnu ulogu imaju intelektualci, uglavnom školovani u metropolama. Prvulović dijeli inteligenciju na prokolonijalnu i antikolonijalnu. Ova druga preuzima ulogu pokretača revolucionarnih promjena. U okviru te inteligencije javlja se vođa naroda. Mnogi afrički lideri su primjeri harizmatičkih vođa. Oni su kreatori ideologije i usmjerivači društvenog razvoja.

U tim novooslobođenim zemljama javlja se još jedna zakonitost. Bujaju nacionalistički osjećaji, afirmira se afrička kultura, javlja se ideja o autonomnosti afričke crkve itd. Poseban vid tog kretanja je teorija negritide. Osnove te teorije postavio je poznati afrički državnik i pjesnik L. Sengor. Svoju teoriju gradi prvenstveno na suprotnosti prema evropskoj kulturi. Za razliku od evropske kulture koja je racionalna, afrička kultura se zasniva na neobuzdanoj emocionalnosti afričkog čovjeka. Cilj je oslobađanje i potvrđivanje ličnosti afrikanca. Kao francuski

učenic i akademik Sengor se nadahnjuje egzistencijalizmom i personalizmom.

Poseban slučaj prihvatanja socijalističkih ideja je Bliski istok. Na tom prostoru dominira islam, religija koja bitno određuje kulturni identitet arapskih zemalja. Po Zupanu on utiče na formiranje nacionalizma, mada je u osnovi bio univerzalan, dok nije prevladala struja šizma. Osnovna ideja arapskog nacionalizma je nezavisnost i ujedinjenje. Arapski nacionalizam se često poistovjećuje sa socijalizmom. Islamski socijalizam svoje utemeljenje nalazi u islamu, a možemo ga svesti na sljedeće elemente: insistiranje na privatnoj svojini, isključivanje klasne borbe, bratstvo svih klasa, odbacivanje ideja i iskustva nearapskog porijekla. Problem kulturnog i nacionalnog identiteta Arapa je vrlo složen, što se može zaključiti na osnovu sadašnje situacije (palestinski problem, sukob između Irana i Iraka, neuspješni pokušaji stvaranja državnih unija).

U Latinskoj Americi uticaj bivših metropola nije toliko negativan kao u Africi. Španska tradicija ostaje očuvana. Zemlje Latinske Amerike ranije su se oslobodile svog kolonijalnog položaja, dobrim dijelom zato što su Španija i Portugal u međuvremenu prestale biti velike sile. Nezavisnost se sticala u XVIII i XIX vijeku. Nosioci osamostaljivanja su većinom bili kreolci — domaća buržoazija španskog porijekla. Razlog zašto te zemlje i danas spadaju u zemlje u razvoju, treba tražiti, kako tvrdi V. Momčilović, u zastoju i regresiji kapitalističkog razvoja u metropolama, što se reflektovalo i na kolonije. Kulture zemalja Latinske Amerike su originalne mješavine špansko-portugalskih uticaja, domorodačke indijske kulturne tradicije i uticaja crnačkog roblja koje pristiže, silom, nakon istrebljenja domaćeg stanovništva. Specifičnu ulogu u Latinskoj Americi ima katolička crkva, zbog svoje moći i popularnosti, ali i zbog nekih kretanja u samoj crkvi (teologija oslobođenja).

Treći dio knjige posvećen je komunikacijama, jeziku i stvaralaštvu. Pored već navedenog rada V. Štambuka o tehnologiji, Čedomir Vučković piše o dekolonizaciji informacija, Tibor Sekelj o jezičkim problemima, Zorica Tucaković o izvcrima indijske umjetnosti itd.

Sistem međunarodnih komunikacija afirmira kulturne vrijednosti razvijenih zemalja, jer je i to dio sistema tehnološke nadmoći bivših metropola. Pokret nesvrstanih je pokrenuo pitanje novog međunarodnog informativnog poretka. I u toj oblasti potrebno je razgraditi postojeće odnose. Kao poseban korak, Č. Vučković navodi formiranje PUL-a nesvrstanih zemalja, koji je počeo da djeluje na V konferenciji nesvrsta-

nih zemalja u Kolombu. Neki podaci koje navodi Vučković u svom radu su indikativni: oko 80% svih vijesti koje kruže svijetom u toku jednog dana šalje pet velikih svjetskih agencija. Događajima u zemljama u razvoju posvećeno je svega 20% i to uglavnom senzacionalističkog karaktera. O tehnološkoj superiornosti svjedoče podaci o broju telefona (80% u razvijenim zemljama), broju izdatih knjiga (20% zemlje u razvoju). Oko 800 miliona ljudi je nepismeno u zemljama u razvoju. Komunikaciju moraju da održavaju preko metropola, zbog nerazvijene sopstvene komunikacione mreže. Na osnovu ovih podataka moguće je govoriti o prednostima koje imaju razvijene zemlje u ovom domenu. Putem sredstava masovnih komunikacija i proizvoda masovne kulture stvara se mentalitet koji više odgovara modelu građanske kulture nego tradicionalnim kulturama. Iz ovog je vidljivo da je za zemlje u razvoju bitno stvaranje sopstvene komunikacione mreže i ravnopravno učestvovanje u kreiranju sadržaja koji se plasiraju u međunarodnoj razmjeni.

Na kraju, treba reći da je zbornik dobar prilog proučavanju kultura zemalja i regiona, koji pripadaju nesvrstanom pokretu. Mnoga ključna pitanja razvoja tih zemalja su problematizirana, bez želje da se daju konačni odgovori. Bilo je raznih, disonantnih ideja, ali je prevladavao stav o promjeni odnosa razvijenih i nerazvijenih zemalja kroz specifičnu vizuru kulturnih uticaja, s ponekom pojednostavljenom tezom o kulturnom imperijalizmu.

Prvi dio knjige u kojem su zastupljeni teorijski radovi o osnovnim pojmovima kulturnog razvoja, po našoj ocjeni, je najbolji i najujednačeniji. U nastavku, i pored dobrih radova, opšti nivo opada a naročito se to odnosi na posljednju glavu.

U knjizi nedostaju istraživanja uticaja budističkih i drugih azijskih ideja na američku i evropsku omladinu, zatim istraživanje masovne kulture i uticaja naročito afričke tradicionalne muzike na rokenrol, uticaj tradicionalnih kultura na savremene umjetničke pravce, svjetska popularnost latinoameričke književnosti i uticaj na evropsku književnost (naši borhesovci) itd.

Možda, sva ta pitanja prevazilaze okvire ovako zamišljenog zbornika, pa se nadamo da će eventualni naredni skup na ovu temu biti posvećen specifičnijim i konkretnijim problemima kulturnog prožimanja.